

Vlinderen op de Bemelerberg

Tekst en foto's: Hub. Reumkens

Ongeveer vijf kilometer ten oosten van Maastricht ligt de Bemelerberg. Deze berg bestaat grotendeels uit steile hellingen met grasland, struweel en hellingbos. Door zijn ligging op de grens van hoogterras (het plateau van Margraten) naar mid-denterras van de Maas komen er langs de helling meerdere bodemsoorten aan de oppervlakte. Er is maar op beperkte schaal kalk gewonnen; de kleine grotten zijn er het gevolg van¹⁾. Op een gedeelte van dit kalkgrasland, Winkelberg en Cluysberg genaamd, is in verschillende periodes onderzoek naar vlinders gedaan (zie kaart). De afgelopen vijf jaar liep ik daar een monitoringroute. Bij de beëindiging daarvan kijk ik terug en probeer ik zicht te krijgen op de kansen en de toekomst voor vlinders op de Bemelerberg.

De Bemelerberg en omgeving (Bron: Uit en thuisboek van Het Limburgs Landschap, Arcen 2001).

Butterflies of the Bemelerberg

Efforts have been made to improve the habitat of flora and fauna on the Bemelerberg (province of Zuid Limburg). Sheep grazing on the slopes of the Bemelerberg has led to an increase of plants typical of calcareous grassland. In the past 50 years, four butterfly surveys have been carried out in which a total of 40 butterfly species were observed. During this period 8 species have died out and there were 15 resident species. In addition 6 migrant species and 11 pioneer or transient species were sighted.

De Bemelerberg in lentetooi.

Ontstaan en beheer In oorsprong waren de hellingen van de Bemelerberg met bos begroeid en bijgevolg waarschijnlijk weinig in trek bij vlinders. Dat veranderde toen de mens, vermoedelijk zo'n 6000 jaar geleden, de hellingen ging ontbossen om er het vee te kunnen laten grazen. Zo ontstond er heide en grasland. Tot het eerste kwart van de vorige eeuw nog werd de berg begraaasd door schapen. Daarna groeide het terrein snel dicht met bomen en struiken. Men trachtte dit tegen te gaan door de hellingen jaarlijks af te branden. Onnodig te zeggen welke gevolgen deze ontwikkelingen voor het vlinderbestand hadden.

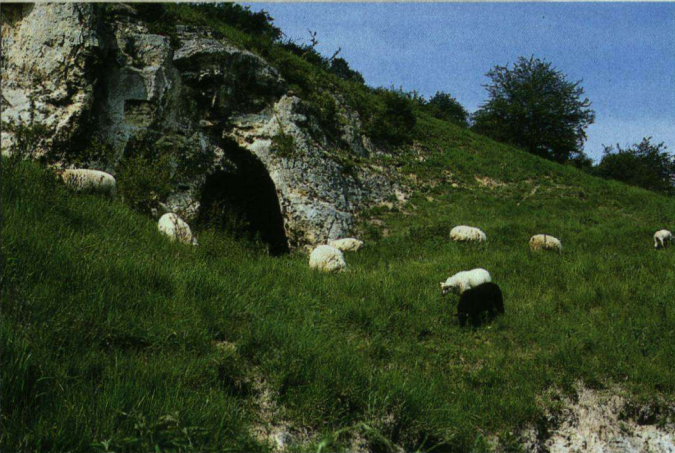
Het beheren van een kalkgrasland is moeilijk, niet alleen vanwege de steilte van de hellingen. Er bestaat ook geen eensgezindheid over de intensiteit en de methode. In de eerste plaats komt dat door tegenstrijdige belangen. Vogels en zoogdieren stellen heel andere eisen aan hun leefomgeving dan vlinders: veel bomen en struiken zijn voor vlinders vaak onneembare barrières, terwijl vogels en zoogdieren niet zonder kunnen. Niettemin biedt de Bemelerberg aan een groot aantal dieren en planten gastvrijheid, menigmaal aan zeer zeldzame soorten.

Sinds 1979 wordt de berg weer begraaasd door schapen. Dat gebeurt door teruggefokte mergellandschappen. Die moeten niet alleen het terrein open houden, maar er ook voor zorgen dat de gevinde kortsteel (*Brachypodium pinnatum*, een elders zeldzame grassoort) niet alles overwoe-

kert. Dit beheer heeft goede resultaten geboekt. Diverse planten, kenmerkend voor kalkgrasland, doen het goed. Zo is de kleine pimpernel (*Sanguisorba minor*) ruim aanwezig en ruikt de berg in de zomer heerlijk naar tijm (*Thymus*). Ook de struikheide (*Calluna vulgaris*) komt de laatste jaren weer wat op.

Toch blijft het nog moeilijk een evenwicht te vinden tussen de verschillende belangen. De schapen moeten nu eenmaal eten, en er zijn soms te weinig ‘parkeerweiden’ waar ze kunnen verblijven als ze niet nodig zijn voor het beheer. Voor de vlinders zijn uiteraard voldoende waard- en nectarplanten op de vereiste tijden van belang. Maar er moet ook beschutting en rust zijn voor de eitjes, rupsen en poppen; schapen op de berg in de leg- en groeiperiode kunnen deze letterlijk vertrappen of in hun bek fijn malen. Daarom gaat de voorkeur uit naar begrazing vóór april en na september. Als er toch tussentijds gegraasd moet worden, dan bij voorkeur niet het hele terrein ineens, maar gefaseerd. Eigenlijk zou gefaseerd maaien en afvoeren van het maaisel nog beter zijn, maar dat is tijdrovend en kostbaar. Soms heb ik de indruk, dat vlinders een even grote hekel hebben aan schapen als ik. Wanneer die op de berg grazen, stinkt het er, glij je uit over hun drollen en word je lastig gevallen door een domme, je overal volgende kudde; je ziet dan bijna geen vlinder.

Overzicht en indeling Over vier periodes zijn de resultaten van systematisch onderzoek naar het vlinderbestand van de Bemelerberg bekend, namelijk van 1948-1958, 1971-1979, 1980-1983 en 1997-2001²⁾. Figuur 1 biedt een beeld van de ontwikkeling in het bestand van vlindersoorten op de berg gedurende de afgelopen halve eeuw. Die ontwikkeling is sterk beïnvloed door de wijze van beheer. Uit het overzicht blijkt dat er in de laatste 50 jaar in totaal 40 soorten dagvlinders zijn waargenomen. Figuur 2 geeft een overzicht van de waargenomen aantallen en soorten

Mergellandschapen op de Bemelerberg.

	48-58	71-79	80-83	97-01	totaal
verdwenen					
of uitgestorven					
dwergdikkopje	x	x			2
bruin dikkopje	x				1
kaasjeskruidikkopje	x				1
kalkgraslanddikkopje	x				1
aardbeivlinder	x				1
eikenpage		x	x		2
iepenpage		x			1
klaverblauwtje	x				1
vast bestand					
groot koolwitje	x	x	x	x	4
klein koolwitje	x	x	x	x	4
klein geaderd witje	x	x	x	x	4
kleine vuurvlinder	x	x	x	x	4
icarusblauwtje	x	x	x	x	4
dagpauwoog	x	x	x	x	4
koevinkje		x	x	x	3
bruin zandoogje	x	x	x	x	4
argusvlinder	x	x	x	x	4
citroenvlinder	x	x	x	x	4
oranjetipje		x	x	x	3
boomblauwtje		x	x	x	3
gehakelde aurelia	x	x	x	x	4
kleine vos	x	x	x	x	4
hooibeestje	x	x	x		3
trekkers en zwervers					
oranje luzernevlinder	x			x	2
gele luzernevlinder	x	x		x	3
atalanta	x	x	x	x	4
distelvlinder	x	x	x	x	4
koninginnenpage				x	1
kleine parelmoervlinder				x	2
passanten en pioniers					
groot dikkopje		x		x	2
zwartsprietdikkopje		x			1
groentje				x	1
landkaartje	x	x	x	x	4
keizersmantel			x		1
bont zandoogje		x		x	2
geelsprietdikkopje		x		x	2
boswitje				x	1
bruin blauwtje	x			x	2
grote vos		x		x	2
dambordje				x	1
totaal soorten	25	27	20	29	40

Figuur 1: Beeld van de ontwikkeling in het vlinderbestand

vlinders gedurende vijf jaar monitoring. Deze vlinderpopulatie van de Bemelerberg kan als volgt worden ingedeeld.

Een groep van 8 soorten is verdwenen of uitgestorven, t.w. dwergdikkopje (*thymelicus acteon*), bruin dikkopje (*erynnis tages*), kaasjeskruidikkopje (*carcharodus alceae*), kalkgraslanddikkopje (*spialia sertorius*) en aardbeivlinder

(*Pyrgus malvae*), eikenpage (*Neozephyrus quercus*) en iepenpage (*Satyrrium w-album*), en klaverblauwtje (*Polyommatus semiargus*).

Het vaste bestand (vlinders die in [vrijwel] elk van de vijf periodes zijn gesignaleerd) bestaat uit 15 soorten. Daarvan zijn er 9 algemeen en onbedreigd, t.w. groot koolwitje (*Pieris brassicae*), klein koolwitje (*Pieris rapae*) en klein geaderd witje (*Pieris napi*), kleine vuurvinder (*Lycaena phlaeas*) en icarusblauwtje (*Polyommatus icarus*), dagpauwoog (*Inachis io*), koevinkje (*Aphantopus hyperantus*), bruin zandoogje (*Maniola iurtina*) en argusvlinder (*Iasiomata megera*). Tot het vaste bestand horen ook 4 soorten die regelmatig, zij het in geringe aantallen, zijn waargenomen, te weten citroenvlinder (*Gonepteryx rhamni*) en oran-

Boswitje aan de voet van de Montagne Sanit Pierre, het Waalse vervolg van de Sint-Pietersberg bij Lanaye.

	1997	1998	1999	2000	2001	totaal	1996*
geelsprietdikkopje	1					1	
groot dikkopje			1			1	
koninginnenpage	1		1		1	3	2
oranje luzernevlinder		1				1	3
gele luzernevlinder			1			1	1
citroenvlinder	2	2		1		5	1
groot koolwitje	33	17	33	25	16	124	10
klein koolwitje	102	58	90	86	47	373	35
klein geaderd witje	65	54	31	35	21	206	14
boswitje					1**	1**	
oranjetipje	8	2	5	3	2	20	
groentje		1				1	
kleine vuurvinder	220	53	17	92	8	390	22
icarusblauwtje	179	26	87	61	135	488	83
bruin blauwtje	1		1			2	
boomblauwtje	3	4	1	3	2	13	4
atalanta	12	3	3	4	5	27	8
distelvlinder	2	1	1	3		7	44
dagpauwoog	165	27	15	21	2	230	5
kleine vos	40	10	1	1	2	54	3
grote vos	1***					1***	
landkaartje					1	1	
gehakkelde aurelia	2		1	1		4	1
kleine parelmoervlinder		1				1	1
koevinkje	46	20	154	42	19	281	
bont zandoogje				2		2	1
bruin zandoogje	245	312	390	115	198	1260	28
argusvlinder	58	36	27	42	100	263	17
dambordje			6			6	
totaal exemplaren	1185	628	866	537	559	3775	283
totaal soorten	19(20)	18	20	17	15(16)	27(29)	19
totaal tellingen	25	20	23	20	21	108	6

* in 1996 liep ik de route nog niet, maar registreerde vanaf augustus de waargenomen vlinders
 ** waarneming op 25 juli vóór sectie 1
 *** waarneming op 27 maart in sectie 6, dus vóór het telseizoen

Figuur 2: Overzicht van vijf jaar vlindermonitoring

jetipje (*Anthocharis cardamines*), boomblauwtje (*Celastrina argiolus*) en gehakkelde aurelia (*Polygonia c-album*). Ook de kleine vos (*Aglais urticae*) en het hooibeestje (*Coenonympha pamphilus*) reken ik nog tot deze categorie, al lijken beide bedreigd; de kleine vos is schrikbarend in aantal teruggelopen, en het hooibeestje is nog niet terug van weggeweest.

Een derde groep van 6 soorten bestaat uit zwervers en trekkers; hun aantal kan jaarlijks aanzienlijk variëren. De oranje luzernevlinder (*Colias croceus*), de gele luzernevlinder (*Colias hyale*), de atalanta (*Vanessa atalanta*) en de distelvlinder (*Vanessa cynthia*) zijn echte trekkers uit zuidelijke landen naar onze streken. De koninginnenpage (*Papilio machon*) en de kleine parelmoervlinder (*Issoria lathonia*) zijn zwervers die zich vanaf vaste locaties verspreiden over een aanzienlijk groot gebied.

De laatste groep van 11 soorten zijn passanten en pioniers. Passanten zijn de 5 waargenomen soorten, die eigenlijk thuis horen in een andere biotoop en die min of meer toevallige bezoekers van de berg lijken, t.w. groot dikkopje (*Ochlodes venata*) en zwartsprietdikkopje (*Thymelicus lineola*), groentje (*Callophrys rubi*), landkaartje (*Araschnia levana*) en keizersmantel (*Argynnis paphia*), en bont zandoogje (*Pararge aegeria*). De laatste 5 soorten kunnen als pioniers beschouwd worden die zich vast op de Bemelerberg zouden kunnen hervestigen omdat ze thuis horen op (onder meer) kalkgraslanden, t.w. geelsprietdikkopje (*Thymelicus sylvestris*), boswitje (*Leptidea sinapis*), bruin blauwtje (*Aricia agestis*), grote vos (*Nymphalis polychloros*) en dambordje (*Melanargia galathea*).

Kansen en toekomst Je zou wensen, dat alle 40 soorten, zo mogelijk zelfs meer, weer op de berg zouden terugkeren. Maar dat is helaas niet reëel. Veel van de

De grote vos op de Bemelerberg, 1997.

verdwenen of uitgestorven soorten zijn weinig mobiel en zullen, zelfs als de berg weer een ideaal leefgebied voor hen wordt, niet vanzelf terugkeren. Dan blijft alleen nog de mogelijkheid van herintroductie. Maar dan moet wel vast staan, dat er goede levensvoorwaarden zijn en genoeg leefgebied en verbindingen tussen de resterende kalkgraslanden in Zuid-Limburg.

Het zou al veel betekenen, als we er binnen afzienbare tijd in slagen naast de 15 vlinders van het vaste bestand en de 6 zwervers en trekkers weer de 5 pioniers als vaste bewoners van de berg kunnen begroeten. Dit inzicht lijkt mij de belangrijkste winst van vijf jaar monitoring. Het is aan de deskundigen op het gebied van flora en fauna, en van het beheer van kalkgraslanden, om daarvoor de voorwaarden te scheppen.

- 1) Uit en Thuisboek. Handboek voor de natuurgebieden van Het Limburgs Landschap. Arcen 2001.
- 2) De gegevens zijn ontleend aan J. Hermans (zie literatuurlijst). Ten behoeve van het overzicht is het materiaal anders gerangschikt en aangevuld met de gegevens over 1981-1983 uit M. Chatron e.a. (zie literatuurlijst) en over vijf jaar monitoring door H. Reumkens.

Literatuur

Chatron, M.A.H.C., E.G.M. Steentjes en M.H. Tax, Dagvlinders in relatie tot het beheer van kalkgraslanden in Zuid-Limburg en de Noord-Eifel, Landbouwhogeschool, Natuurbeheer, Verslagnummer 790, blz. 27; 53; 55; 60.

Hermans, J., Dagvlinders van de Bemelerberg. In: De Bemelerberg. Een bundel artikelen over de natuur- en cultuurhistorische betekenis van een droog schraalland-reservaat in Zuid-Limburg, Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Reeks XXXIV, Aflevering 1-5, 1984, blz. 66-68.

Ingberg, J.A. met medewerking van Bakker, N.J., Biotopen van open hellingen in Zuid-Limburg. Studie, uitgevoerd door Buro Bakker in opdracht van de Provincie Limburg, Assen 2000.

Reumkens, H., Verslagen over de vlinderinventarisaties op de Winkenberg te Bemelen in 1997, 1998, 1999, 2000 en 2001.

Velling, K., Blauwtjes op de Bemelerberg. In: Limburgs Landschap 29, nr. 1, blz. 24-25.